

Ked' dejiny explodovali. 1968

Ladislav Kováč

K textom, čo budú nasledovať, pár vysvetľujúcich slov.

Dvadsaťročné obdobie našich dejín, ohraničené rokmi 1968 a 1989, pre ktoré sa, paradoxne a dnes už len ironicky, ujalo označenie „normalizácia“, má protikladný význam v dejinách českého a v dejinách slovenského národa. Rozpad spoločného štátu i politický vývoj po rozpade je vo veľkej miere dôsledkom tejto rozdielnosti českej a slovenskej „normalizácie“. Pre Čechov to bolo obdobie materiálneho, kultúrneho a morálneho úpadku, Slovensko, ešte v polovici tohto storočia skoro čisto rurálna krajina, prešlo v tomto období zrýchlenou fázou modernizačného procesu, do ktorého vstúpilo po druhej svetovej vojne. Procesu, aký český národ mal dávno za sebou.

Modernizácia Slovenska mala dve špecifické črty. Prvá je očividná: modernizácia prebehla v podmienkach štátneho socializmu a politickej a duchovnej totality a touto deformáciou ostane nadhlo poznačená. Druhá vyplynula z faktu, o ktorom sa málo uvažuje a pritom je podstatný: Slovenská spoločnosť sa vyznačovala - a v dôsledku neukončenosti formovania národa stále ešte vyznačuje - viacerými kultúrnymi rozdojeniami, dichotómiami. Vedľa metodovsko-wichingovskej dichotómie, ktorej prejavom je znečisťovanie našej príslušnosti k západnej kultúre vnášaním prvkov byzantských, vedľa katolícko-protestantskej dichotómie, ktorá sa za komunizmu nestratila, ale dostala bizarnú podobu, bola to dichotómia, čo delila - a ešte delí - slovenskú inteligenciu na dve časti: Na inteligenciu, ktorá bola vyformovaná českými učiteľmi alebo aspoň pod rozhodujúcim vplyvom českej vzdelanosti, ktorá sa stotožnila s československým štátom a ktorá vyznávala hodnoty spoločnej československej kultúry. Druhá časť inteligencie bola väčšinovým produktom vzdelávacieho systému narýchlo vybudovaného, bez výrazných učiteľských osobností, bez tradícií, bez stabilných nosných hodnôt. Rýchlená inteligencia - dravá, technicky zdatná, vynikajúco prispôsobivá; ak sebavedomá, tak v podobe arogantnej sebaistoty polovzdelancov; ak xenofobná a zakomplexovaná, tak zakomplexovaná najmä voči českej inteligencii a jej slovenským odchovancom a súputníkom. Konštanty rurálneho slovenského spoločenstva jej ostali: rodinkárska a rodácka solidarita, vynucovanie konformity, kult priemeru a zničujúca závisť voči každému kto nad priemer vyčnieval.

Ruleta „normalizačných“ čistiek v roku 1970 zasiahla príslušníkov inteligencie v oboch skupinách. Postihnutí boli prepúšťaní z pracovísk, zavražďovaní, znemožňovaní v práci, postihovaní na deťoch, nútení k ponižujúcim sebakritikám. Každý sa musel zadaptovať. Kto to nedokázal, neprežil: alkoholizmus, sebvraždy, infarkty skosili mnohých. Rozdielne adaptačné stratégie rozlíšili do značnej miery príslušníkov prvej a druhej skupiny. Vznikla tým možnosť zároveň zmerať, aká početne malinká bola prvá skupina slovenskej inteligencie. Toto zistenie je dobre mať na pamäti, keď sa snažíme vysvetliť súčasnú situáciu slovenskej spoločnosti.

Prepustený zo zamestnania, odrezaný od vedeckej a pedagogickej práce, prinútený bezmocne sa prizerať rozpadu skvelého kolektívu svojej katedry, strácajúci medzinárodný vedecký kredit, spoločensky ostrakizovaný, aj ja som zvädzal zápas o zachovanie hodnôt, o novú rovnováhu, ba niekedy doslova i o púhe prežitie. Jedným z obranných mechanizmov stalo sa mi písanie: za roky normalizácie popísal som tisíce strán denníkových záznamov, analýz, komentárov, úvah, prognóz. Vo svojich poznámkach mám podrobné, viac-menej doslovné zápisy rozhovorov s mnohými ľuďmi,

aj najvýznamnejšími predstaviteľmi vtedajšej politiky a vedy. Zo dňa na deň s laboratórnou presnosťou zaznamenával som likvidáciu katedry, výhovorky likvidátorov či váľanie viny na iných, výjavy zbabelosti, pretváranky, sebaklamu, morálneho zlyhania.

Niekoľko fragmentov záznamov, ktoré by som rád postupne uverejnil, netýkajú sa však týchto osobných príbehov. Hoci raz možno aj tie budú zverejnené ako generačné svedectvo. Vybral som tie časti svojich poznámok, ktoré abstrahujú od osobného osudu a ktoré nie sú iba dobovým dokumentom - nesú posolstvo, ktoré je stále ešte aktuálnym. Upozorňujú na podstatné: Ak nechceme, aby sa prejavy našej duchovnej biedy neustále nanovo opakovali a aby malosť a rovnosť nadalej dusili všetkých, čo vyčnievajú z rodnej farnosti a domáceho chotára, musíme našu národnú identitu stavať na nových základoch. */Napísané ako zamýšľaný úvod k uverejneniu textov v r. 1995./*

+++

(20.5.1968)

To, čo sa u nás od januára odohralo, bol prostý mocenský boj v Ústrednom výbore strany. V mocenskom boji išli obe znepriatelené skupiny na hranice možností: Novotný organizoval zákrok armády, Dubček proti nemu vytiahol rozhorčenie ľudí a slobodu tlače. Po výhre ide o to konsolidovať situáciu tak, aby dosiahnutá moc bola zachovaná. To sa uskutoční:

(a) Vytvorením ilúzie pre občanov, že sa čosi zmenilo. To je ľahko uskutočniteľné takými demagogickými opatreniami ako znížením penzie Bacílkovi, odobratím vily Novotnému a posmrtným rehabilitáciami nevinne súdmi povraždených občanov.

(b) Obmedzením slobody tlače a iných komunikačných prostriedkov, a to

- stránickými uzneseniami, ktoré budú stránikov v týchto prostriedkoch zaväzovať k dodržiavaniu línie strany,
- výmenami nepohodlných osôb, ktoré teraz nepôjdu pre zmenu do kriminálu, ale na neškodné posty, napr. za dopisovateľov do rozvojových krajín, kultúrnych atašé do ZSSR a bratských krajín,
- vedomým i nevedomým využitím psychológie ľudí typu
 - Novomeského, ktorý si pred smrťou nemôže priznať, že celý život veril nesprávnym smerom a teda žil zbytočne,
 - Mináča, ktorý ako vždy bude chcieť dokazovať sebe i iným, ako bol vždy čestným a zásadovým a preto bude v kontinuite so svojou minulosťou trvať na nezmysloch,
 - Mňačku, ktorému tak stúpila sláva do hlavy a tak sa rád počúva, že je mu už jedno čo vraví, len nech to znie zaujímavo,
 - Lajčiaka, ktorý by za svoju "literárnu" činnosť patril do kriminálu, keby sa pomery stali normálnymi,

k tomu, aby ovládli komunikačné prostriedky svojou "morálnou autoritou v národe",

- materiálnym znemožnením publikácií vymykajúcich sa oficiálnej línii (nepridelením papiera a pod.); rozhorčeným odmietaním „robotníkov“ tlačiť „protisocialistické“ výroky.

(c) Využitím skompromitovaného aparátu strany k represiam „dolu“, na dedinách, v závodoch a najmä na školách a vedeckých inštitúciách.

(d) Opretím sa o neschopných ľudí, ktorí boli minulosťou vynesení na miesta kam nepatria, a to tak, že sa im umožní urobiť ešte veľa špinavej roboty a potom sa, pre „upokojenie más“, odstaví.

(e) Sociálnou demagógiou. (...)

(f) Využitím nacionálnej demagógie k paralyzovaniu akéhokoľvek pozitívneho politického pohybu na Slovensku; neúspechy federácie budú niekoľko rokov ospravedlňované

tým, že ide o nových neskúsených ľudí a o nedostatky „búrlivého“ rastu samobytnosti slovenského národa.

(g) Uskutoční sa postupne niekoľko politických provokácií. (...).

(h) K rozhodujúcej konsolidácii dôjde v okamžiku volieb do Národného zhromaždenia. Spoločná kandidátka všetkých zložiek Národného frontu, schválená na predvolebných zhromaždeniach občanov. (...)

Únava a depresia, ktoré nastanú, celospoločenský názor, že sa nedá nič robiť a predovšetkým zahraničná pôžička umožnia na niekoľko rokov, možno celé desaťročie, existenciu tej istej politickej moci. Politicky ostane krajina naďalej diktatúrou obmedzenej skupiny ľudí. Psychologicky bude situácia zúfalejšia ako v minulosti, lebo sa bude operovať s rafinovanejšou demagógiou „demokratického socializmu“. (...)

História ukazuje, že až dosiaľ ekonomická demokracia bola podmienkou politickej demokracie. (...) Rozpor klasickej demokracie: Kde je sloboda, nie je rovnosť. (Lebo ľudia nie sú si rovní ani prirodzenosťou, ani sociálnymi danosťami.) Kde je rovnosť, nie je sloboda. (Lebo rovnosť predpokladá vyrovnávanie represnými mechanizmami.) V liberálnej buržoáznej demokracii má hlas zaostalého primitíva tú istú politickú váhu (vo voľbách; teda štatistickú váhu ako hlas rozhladeného intelektuála - vytvorený politický stav je štatistickým priemerom skupinových záujmov. Navyše možno primitíva ľahko spracovať demagógiou. Alternatívou ku klasickej demokracii je iba regulovaná spoločnosť: Platónov štát. Vzhľadom k tomu, že už poznáme psychoanalýzu a začíname rozumieť psychologickému mechanizmu opitia mocou, vieme, že Platónov štát nikdy nebude. Pokiaľ nesmierne zložitý systém, akým je moderná spoločnosť, nebudú automaticky riadiť kompjutery, existuje jediná cesta pre ľudstvo: znemožňovanie každej centralizovanej moci. A teda, so všetkými nedostatkami, samoriadiaci systém.

+++

(8.9.1968)

Neočakávanosť dramatických udalostí posledných dní nie je poprením minulej analýzy. Naopak, je jej smutným potvrdením.

Sloboda tlače, ktorá pôvodne nebola ničím iným než prostriedkom boja v stránickej špičke, stala sa džinom vypusteným z fľaše. Späť do fľaše ho už nebolo možno dostať. Tlač stavala problémy; ukazovala na nemožnú protikladnosť situácie; odhalila zverstvá; stavala požiadavky elementárnych občianskych slobôd. Veci sa začínali volať pravým menom. Tlač bola však i rafinovaná, a u najbystrejších publicistov treba túto rafinovanosť považovať za úmyselnú: tvorila kult Dubčeka a Smrkovského ako novodobých spasiteľov a národných hrdinov. Werichova óda na Dubčeka, v ktorej sa asi len zlomku poslucháčov podarilo tušiť dvojzmyselnú iróniu, je klasickým príkladom. Spasitelia, oblečení tlačou do anjelských rúch, nemohli sa ľahko pustiť do nepopulárnej roboty politických čertov: oficiálne zaviesť cenzúru a policajne brániť tvoreniu organizácií.

Dubčekov vývoj si zasluhuje osobitnú analýzu. Vo februári si ešte na Staromestskom námestí zarečnil v klasickej fráze na oslavu víťazstva pracujúceho ľudu. V apríli sa ešte rukami-nohami vzpieral mimoriadnemu zjazdu strany. V júni spolu s inými vytiahol do boja proti tvorcom Dvetisíc slov a ešte v auguste zdôrazňoval potrebu robotníckych milícií pre boj proti protisocialistickým silám. (Netreba zabúdať na jeho politickú minulosť na Slovensku: Temer desať rokov slovenský monarcha vo funkcii generálneho tajomníka ÚV KSS sa ničím neodlišoval od ortodoxných reprezentantov diktátorského režimu; na udusení slovenského rozmachu v roku 1964 - so sankciami proti Kultúrnemu životu - má, ako hlavný funkcionár, svoj rozhodujúci podiel; dobre si rozumel so svojimi spolupracovníkmi Biľakom,

Pechom, Šalgovičom; a nijak sa nezasadil, skôr naopak - a tento moment si treba dobre zapamätať! - o rehabilitáciu Husáka, ktorý naďalej ostával skladníkom a či malým úradníčkom s pošramotenou minulosťou.)

A tu, pred nemohúcimi očami vládnucej oligarchie, rodilo sa smrteľné nebezpečie pre ortodoxný komunizmus: pripravilo sa založenie sociálno-demokratickej strany. Na rozdiel od bábkových strán Národného frontu mala táto strana šancu stať sa politickou silou, ktorá zmetie komunistickú stranu. O tomto nebezpečí sa vedelo. (...) Nebezpečie rôznych klubov - s parciálnymi programmi, väčšinou definovanými v zmysle konštruktívnej oponentúry akcií komunistickej strany - bolo vedľa programového sociáldemokratizmu zanedbateľné.

Keď sa objavil varšavský list, písalo sa u nás naivne o tom, ako sú naši bratia o vývoji u nás falošne informovaní. Oni však boli informovaní dokonale: v túto dobu existovalo už reálne nebezpečie vytvorenia účinných politických síl iných než komunistická strana, v túto dobu už komunisti neboli schopní zastaviť prívál, ktorý sa valil a ktorý by ich hegemoniu rozmetal.

V Čiernej a Bratislave sa prijali určité konkrétne dohody. Ich esenciou bolo, že sa urobí všetko, aby sa komunisti opäť stali pánmi situácie. (...) Ale už bolo neskoro. Páni sa z Čiernej vrátili ako národní hrdinovia, ešte i oficiálny Západ im priznával víťazstvo. Doma i v cudzine sa objavili návrhy, aby Dubček dostal Nobelovu cenu mieru. Takúto popularitu nestálo za to stratiť nepopulárnymi opatreniami. Čo však horšie: horliví komunistickí inteligenti pripravili návrh nových stanov strany a tie sa museli uverejniť. A to bol koniec: V budúcnosti si mohol člen strany uchovať svoj názor a dostal právo ho ďalej verejne brániť, i keď pritom bol zaviazaný plniť prijaté uznesenia. Schizofrénia takéhoto riešenia mohla viesť k jedinému: koncepcia strany, aká sa vybuďovala za päťdesiat rokov, vďaka ktorej sa mohli brutálne režimy udržať, ktorá jedine spôsobuje, že zločiny päťdesiatych rokov nepadajú na vrub tých niekoľkých, čo mali moc, ale na svedomie celých národov, táto koncepcia mala byť pochovaná.

Invázia sa stala nevyhnutnou. História nám možno odhalí, prečo došlo k jej tragikomickému zlyhaniu. Čosi zrejme neklaplo. Najskôr Indra, Biľak a spol. nachvíľočku zaváhali - a to rozhodlo. Stačilo do obsadených rozhlasov posadiť ľudí, ktorí by boli dávali krajským a okresným výborom strany systematické inštrukcie o spolupráci s „triednymi bratmi“. Miesto toho však fungujú legálne rozhlas, vďaka týmto sa zide mimoriadne zjazd strany - a vďaka týmto odskočili od dohodnutých vecí kolaboranti a „národ sa zjednotil ako nikdy predtým v histórii“.

(...) ...tieto dni sa nestanú heroickým obdobím československej histórie. Ľudia, stojaci za okupačnými vojskami, nie sú ani krvaví imperialisti, ani noví Stalinovia, ani naivkovia - sú to trochu nemotorní, občas trochu váhaví, ale jednoznační vyznávači klasického komunistického učenia (...) chcú mať vo svete komunizmus podľa svojich predstáv. V teórii to nie je systém nijako strašný. Predpokladá ľudí nasýtených, dobre oblečených, verne pracujúcich pre dobro spoločnosti - ale predovšetkým hlboko a poctivo rešpektujúcich vedúcu úlohu komunistickej strany. To posledné je *conditio sine qua non* a o to ide.

V chaose pojanuárových mesiacov, keď sa pravoverní stávali malovernými, vlci baránkami a vedúca stranícka špička si už nevedela rady, existoval v československej politike jediný človek s kryštálovo jasnou koncepciou - Gustáv Husák. Nevytvoril si ju po januári, a pritom pasovala do tohto obdobia tak akurátne, že na nej nebolo čo meniť. Kruté roky 1948-50, keď Husák ako predseda Zboru povereníkov posielal grécko-katolíckych kňazov do baní a za neposlušnosť vysídľoval ľudí z miest, strácali sa v ďalej hmle a za nimi šlo obdobie, v ktorom Husák ako jediný prežil mučenia komunistických väzení a koncentrákov ako nezlomený a verný sebe a svojim ideám. Tak verný, že sa ani v koncentračných táboroch neznižil k tomu, aby svojim národne-socialistickým odporcom podal ruku a vyjadril im solidaritu.

Po tretíkrát obnovil Husák v r.1968 svoj časopis Nové slovo. Po tretíkrát nemusel nič upustiť zo svojho programu, po tretíkrát mohol opakovať, že mu ide o humánny socializmus, ktorý môže uskutočniť jedine silná komunistická strana v otvorenom boji s protisocialistickými silami. Tento program, to je oná inteligentná diktatúra, oná veľká ilúzia humanistov 20. storočia, dnes pertraktovaná Marcusem, ilúzia, v mene ktorej rozpútavajú nepokoje francúzski a nemeckí študenti. Ilúzia, ktorej sa chytajú dva typy inteligentných ľudí: tí, ktorí mávali v škole z dejepisu päťorky a nestačili si nič prečítať z Freuda a Darwina; alebo tí, čo študovali na jednotkách a Darwina a Freuda čítali z prepychových zväzkov superkomfortných knižníc svojich buržoázných rodičov.

Po tretíkrát... Na začiatku stojí Slovenské národné povstanie, zbabrané po tom, čo Husák, verný komunista, ustúpil smerniciam sovietskych partizánov a umožnil chaotické zmarenie nekrvavého oslobodenia Slovenska. Vernosť strane a Sovietskemu zväzu sa zaplatila príchodom nemeckých vojakov - a to bol koniec prvej etapy.

Po druhýkrát... Podľa plánu sme sa neoslobodili sami, ale oslobodila nás víťazná sovietska armáda - a tá si mohla klásť podmienky. Február 1948, krátke výslnie, potom väzenie, Ružyně, Mírov, páranie peria, robota skladníka... Koniec druhej etapy.

A po tretíkrát. Zaťato a presne rovnako...

Nepoučiteľný v tom, že si každým začiatkom pripravoval automaticky vlastný koniec.

Husák je viac, než politik s programom. Je to muž nesmiernej ctižiadosti.

Zapamätajte si: Dubčekovi nikdy neodpustí, že ho počiatkom šesťdesiatych rokov nerehabilitoval. On, Husák, jediný ostal čistý, on jediný sa cíti mať právo hovoriť menom nepoškvrneného národa. A preto mohol, už koncom februára na veľkom mítingu v zjazdovom paláci v Prahe, začať svoj prejav suverénnym tvrdením, že Slováci si myslia to a ono. Nemusel sa ich pýtať, cíti sa povolaným na to, aby mal ruku na pulze svojho národa, aby národ hovoril jeho ústami.

Je však viac než iba ctižiadostivý politik. Je fiškálny politik. Od januára dokázal s Biľakom zohrať vynikajúcu hru. Vyhodil ho zo sedla a zasadol na jeho miesto spôsobom viac než obdivuhodným.

Husák je veľkou politickou silou. Okolo Nového slova dokázal združiť veľkú časť slovenskej inteligencie, tej, ktorá sa politicky exponovala i vtedy, keď on sedel vo väzení, ktorá má všeličo na svojom tvárnom svedomí, ktorá je však dnes v rozkvetení tvorivých síl, na rozhodujúcich - vernou službou vyslužených - postoch a s jeho rozhraním na nich aj naďalej ostane. Ba dokáže si získať i tú časť inteligencie, ktorá sa na teplé miestečka nedostala - stačí jej po citlivom nose zabrnknúť protičeským nacionalizmom.

Husák je jediná a veľká šanca Sovietskeho zväzu. Sovietski prominenti nechcú nič viac než čo má Husák v programe. Husák sa netajil, že nepripustí opozičnú stranu, že komunisti patria na vedúce miesta vo verejnom živote, že novinári sa "rozbrechali ako psi odviazaní z reťaze".

Prognóza? V priebehu niekoľkých týždňov prestane byť Dubček generálnym tajomníkom KSČ. Viac ako tlak tovariša Kuznecova sa o to zaslúžia rafinované politické ťahy Husáka. Husák sa stane Dubčekovým nástupcom. A začne po tretíkrát realizácia sna o osvietenom monopole moci. Všetci, čo budú konať v hraniciach dovolených mocou - hegemonia strany, jednotný svetový názor - budú slobodní.

...Ibaže nepoučiteľná história sa dotreťice zopakuje: Krdle neschopných, príživníkov, päťolizáčov, hlupákov, sa začnú dušovať svojou vernosťou demokratickému socializmu, verní sebe, strane a svojim teplým miestečkami. Úteku inteligencie za hranice sa odpomôže - zas pocestujú iba tí, u ktorých bude záruka, že i v kapitalistickom obklúčení obhája socialistickú ideológiu. Nebude ani vnútornej emigrácie, ktorou si západní intelektuáli eufemisticky vysvetľovali pokorné podriadenie socialistickej inteligencie režimu mocných: stane sa ešte

nezmyselnejšou ako doteraz. Nastane dlhé a smutné obdobie cynizmu. Vlastne, už sme v ňom.

Hospodársky vývoj: Totálna orientácia na krajiny RVHP, spoločný pokus socialistických krajín o reštauráciu uzavretého socialistického trhu, na ktorom si budú spoločne vymieňať svoje fušérske, ťarbavé výrobky a jeho pomocou vytvárať spoločný štandard konzumného života naplneného kafkovskými starosťami o nákup toaletného papiera, metiel a krytín na chaty. Postupne sa pochovávajú inteligentnejšie nápady s pokusmi o socialistický trh: Je až symbolické, ako ekonomická úvaha v poslednom čísle Literárnych listov pred inváziou, dospieva k návrhu na zriadenie dvoch skupín obyvateľstva: zamestnancov a "podnikateľov" - čo nie je nič iné, ako hanblivé reštaurovanie kapitalizmu.

Z logiky marxisticko-leninského socializmu, a nie z logiky stalinizmu, sovietska intervencia bola nutná a nevyhnutná. Zastavila možnosť spoločenského experimentovania v Československu, ku ktorému by bol býval otvorený priestor zlikvidovaním monopolu komunistickej strany. Ambície Československa zahrať si veľkú sólovú rolu vo svetovom vývoji sú na desiatky rokov pochované.

Iba uveriť, že raz Gustáv Husák začne vydávať obnovené Nové slovo s úvodníkom nazvaným "Po štvrtýkrát..." - na to nieto síl. Ba, pri všetkej fantasmagórii dvadsiateho storočia a slovenského národného osudu, ani dosť bláznovstva.